

Святослав ТЕРСЬКИЙ, Богдан ГРИНЧИШИН

НОВЕ ЗВЕДЕННЯ ГРУПИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Kucypera P., Pranke P., Wadyl S. *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe. – Toruń, 2011. – 149 s., il.*

Для історичної науки традиційними вже стали огляди типологічно близьких предметів. У польській археології в останні роки набули поширення узагальнюючі підсумкові студії, що стосуються території усієї Східної Європи. Показовою щодо цього є, зокрема, й праця “Ранньосередньовічні мініатюрні сокирки”, яка побачила світ у видавництві “Adam Marszalek”, що спеціалізується на публікації історичної літератури. Автори нової книги – Павел, Куципера, Пйотр Пранке та Славомір Вадиль є відомими в Польщі дослідниками середньовічного озброєння.

Рецензована книга, у якій зроблено спробу узагальнити інформацію про знахідки мініатюрних сокирок X–XIII ст. з теренів Центрально-Східної та Північної Європи (понад 154 об’єкти), – перша в науці робота такого зразка щодо відповідної групи археологічних об’єктів. Джерельною базою для запропонованого підсумування стали, переважно, наукові публікації, а також інформація про окремі зразки з інтернет-сайтів “чорних археологів”.

Автори розглядають атрибуцію, поширення, хронологію та археологічний контекст знахідок, приділяють увагу технології виготовлення сокирок, зокрема, особливостям оздоблення, а також способам їх використання, втім розглядають висунуті гіпотези щодо призначення отвору на лезі сокирок. Цікавою є думка, згідно з якою до нього могли вклепувати кільце з іншого матеріалу, хоч археологічних знахідок, які б підтвердили таку гіпотезу, досі немає. Однак схожа інкрустація виявлена на поверхні чекана, знайденого в с. Підгірці на Львівщині (літописний Пліснеськ).

Важливою частиною аналізованої праці є каталог знахідок, до якого увійшли 154 пам’ятки. У ньому подано місце віднайдення сокирки, датування та розміри. Уклад структуровано за типом знахідок. Йдучи за типологією, яку запропонував російський дослідник Микола Макаров¹, автори поділили усі сокирки на два види: тип I (74 знахідки) та тип II (30 знахідок). Окремо виділено речі, близькі за формою до типу I (21 знахідка), а також описано сокирки нетипових форм (29 знахідок). Подано опис кожної окремої позиції. Важливим додатком є таблиці із зображенням сокирок.

¹ Макаров Н. А. Древнерусские амуле-

ты-топорики // Российская археология. – 1992. – № 2. – С. 43–51.

Найчисленніша група типу I, який, на думку авторів, є наслідуванням сокир типу IV за класифікацією Анатолія Кірпічнікова, а також наближені до них екземпляри – усього 95 знахідок. Сокирки нетрадиційних форм мають виразно інакше оздоблення, ніж зразки обох “звичних” типів.

Найбільша кількість описаних знахідок походить з території Київської Русі, а також Польщі, країн Балтії та Південної Скандинавії. Локалізація знахідок подана у картах, які показують поширення мініатюрних сокирок на зазначених територіях. Певна кількість описаних об'єктів віднайдена на сучасній території України, зокрема у праці взято до уваги 33 знахідки, серед яких 17 – типу I, 11 – типу II, 2 наближених до типу I і 3 нетипових.

Стосовно української географічної номенклатури у каталозі допущені певні неточності. Так, зокрема, поселення Ліскове (с. 104) розташоване не в Закарпатській, як стверджують автори, а в Чернігівській обл.

З історичних теренів Галицько-Волинського князівства по обидва боки сучасного польсько-українського кордону у каталозі враховано 16 позицій. Більшість залучених предметів належать до приватних зібрань. Під час стаціонарних археологічних досліджень з них досі виявлено тільки дві – у житлі № 5 на дитинці Жорнівського городища на р. Стублі у Рівненській обл., датованого за керамікою другою половиною XI – першою половиною XII ст.², та серед культурних напластувань X–XIII ст. на поселенні-супутнику городища літописного Більська на Підляшші (нині на території Польщі). Зображення та докладні описи частини цих предметів неодноразово публікувалися – знахідки з Дорогичина (2 прим.), Більська, Городка над Бугом (3 прим.), Крилова над Бугом, околиць Луцька (5 прим.), Зеленча, з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею, інші ж – з Городниці та Буківни – подані в каталозі без малюнку, винятково на підставі коротких згадок у літературі. Пам'ятки галицько-волинського походження здебільшого віднесено до типу II (8 прим.) та типу I – 5. З наближених до типу I зафіксовано 2 і нетипових – 1.

Для більшості позицій каталог не подає сучасного місця зберігання. Відомо, що дві з опублікованих знахідок – із Зеленча та Буківни – належать Львівському історичному музеєві (ЛІМ КР-12009, 12201), знахідка з Жорнова експонується у Рівненському обласному краєзнавчому музеї. У Львівському історичному музеї та в деяких інших музейних колекціях західного регіону України зберігаються досі не опубліковані предмети цього типу (один з авторів рецензії підготував про них спеціальну розвідку).

Доводиться відзначити неповноту наведеного в дослідженні каталогу, особливо відчутну при описі знахідок з території України та Росії. Мініатюрні сокирки є, практично, невід'ємною складовою археологічного матеріалу майже кожного великого та добре вивченого комплексу літописного міста³. За даними луцького дослідника Володимира Савицького, оголошеними на

² Прищепя Б. А. Жорнівське городище на річці Стублі // Археологічні дослідження в Україні.– Київ, 1992. – С. 127. Рис. 37.

³ Захаров С. Д. Древнерусский город Бе-

лоозеро. – Москва, 2004. – С. 172. – Рис. 60 (бронзові підвіски сокирки – сім примірників).

Терський С. В. Княже місто Володимир. – Львів, 2010. – С. 227. – Рис. 121,6.

конференції “Археологія Заходу України” у Львові в травні 2011 р., тільки на території Волинської обл. упродовж останнього десятиліття “чорні археологи” зібрали близько двох десятків подібних об’єктів.

Проте певні недоліки каталогу, що нерідко виводяться також від недостатньої поінформованості про новіші позиції закордонної літератури, не знижують наукової вартості опублікованого дослідження.

Складним є питання про датування пам’яток, оскільки значна їх частина знайдена поза археологічним контекстом. Тільки 52 сокирки датовані, серед них винятково поодинокі знахідки чітко прив’язані до конкретних археологічних комплексів, певного культурного шару. Цю проблему автори книги розв’язують традиційно для подібних випадкових, зафіксованих поза конкретним археологічним контекстом знахідок, датуючи їх за аналогією до сокирок з такими ж типовими формами, виявлених у певних, науково опрацьованих культурних шарах, що дає можливість пропонувати для них досить докладне часове визначення.

Залишається відкритим також питання про час появи мініатюрних сокирок та конкретний історичний період їх побутування. Крім однієї знахідки зі Швеції, не виявлено жодної іншої, яку з впевненістю можна було б датувати X ст. Найбільшу кількість сокирок достатньо переконливо вчені віднесли до другої чверті XI – початку XII ст. Однак ще більша кількість знахідок в джерелах інформації, які опрацювали польські дослідники, не датована.

Автори звертають увагу на матеріал, з якого зроблені сокирки: бронза (сплави міді й олова, міді та цинку), залізо, свинець. Найбільше аналізованих предметів виготовлено з різних сплавів міді, проте автори зазначають, що багато знахідок залишилися поза аналізом використаного матеріалу, оскільки у працях, де вони описані, така інформація досить часто не подається. П. Куципера, П. Пранке та С. Вадиль вважають поширене ігнорування цього питання пов’язаним з тим, що основним матеріалом для сокирок є саме сплави міді, тому у виданні такі об’єкти зараховано до виготовлених з характерних сплавів міді. Окремого виділення заслуговують поодинокі, рідкісні предмети з інших матеріалів – срібної бляхи (Вроцлав), олова (Дорогичин).

Дискусійним залишається призначення сокирок. Це питання важке для з’ясування внаслідок дії низки чинників, серед яких насамперед значна територія поширення з різними етнокультурними традиціями та вже відзначене походження більшості доступних пам’яток з-поза конкретних археологічних комплексів.

Виходячи від вартості сировини, з якої виготовлялися сокирки, та коштовності їх оздоблення, автори слушно заперечили погляд про використання аналізованих предметів як дитячих іграшок. Натомість польські дослідники відстоюють тлумачення, згідно з яким сокирки пов’язані зі сферою вірування й повинні співвідноситися з божествами-громовержцями, зокрема слов’янським Перуном, литовським Перкунасом, германським Тором. П. Куципера, П. Пранке та С. Вадиль вважають найправдоподібнішим пояснення масових знахідок мініатюрних сокирок датованих XI–XII ст., тим, що з послабленням культу Перуна виникло відчуття потреби

підкреслити, вдаючись до певних атрибутів, вірування та дотримання традицій. Однак такий аргумент недостатньо переконливий, оскільки мініатюрні сокирки як атрибут вірувань у такому разі повинні були масово побутувати у попередній хронологічний період. Адже певні прикмети відповідної релігії, вірування, закономірно, найчисленніші саме за часів розквіту, а не занепаду традиції.

Автори книги розглядають інші запропоновані в літературі версії призначення мініатюрних сокирок, зокрема трактування їх як своєрідних "символів" дружинників, що нібито передавалися синам під час ритуалу постриження. П. Куципера, П. Пранке та С. Вадиль цілком слушно вважають таку інтерпретацію непереконаливою, виходячи з аналізу матеріалу. Зокрема найістотнішим аргументом проти такої концепції є мізерна кількість знахідок у похованнях, причому немає даних про стать похованих дітей. Крім того, знайдено сокирки і в похованнях двох жінок та двох чоловіків. Проти "дружинницької" версії так само свідчать і територія та місце знахідок, зафіксованих в археологічному контексті.

Як визнали зазначені польські дослідники, це все ще дискусійне питання, вірогідно, має перспективи поглиблення студій над відповідним колом археологічних предметів із врахуванням переосмислення їх атрибуції та призначення. Можна цілком погодитися з думкою авторів, що жодна із запропонованих досі в літературі гіпотез щодо функції мініатюрних сокирок не заснована на комплексі достатньо переконливих аргументів і не здатна пояснити це своєрідне історичне явище.

Попри нез'ясовану проблематику походження та призначення опрацьованих об'єктів, монографія польських дослідників сприймається серйозним та помітним кроком у вивченні відповідної групи усе ще "загадкових" археологічних артефактів, у немалій кількості віднайдених на обширних теренах Східної та Північної Європи.

Національний університет "Львівська політехніка"